

Tisztelt Hölgyeim és Uraim!

Mielőtt ízelítőt kapnának a Környezetvédelmi és Vízügyi Levéltárban őrzött iratállományról, kérem engedjék meg nekem, hogy a napjainkban közel 5000 iratfolyómétert kitevő iratanyag létrejöttéhez vezető eseményeket a 20. század második harmadától sokkal régebbi megvilágításba helyezzem.

A folyamat időben a Helytartótanács (1724-1848) működéséig nyúlik vissza.

A 19. század első felében a folyószabályozások kapcsán elkészült térképeket a Hajózási Igazgatóságon (Navigations Direction) már 1822-ben elkezdtek gyűjteni. A század második felében a vízügyi igazgatást irányító minisztériumok és főhatóságok a nekik alárendelt kirendeltségekkel (kultúrmérnöki- és folyammérnöki hivatalok, ármentesítő társulatok) folytatott levelezés, ügyintézés során keletkezett iratokat külön kezelték.

A vízügyi igazgatás fejlődésének fontos láncszeme volt az 1929-ben felállított Vízrajzi Intézet.

Az 1950-es évek elejét sokszor kapkodónak tűnő intézkedések jellemezték. Megszűnt Vízrajzi Intézet, a kultúr- és folyammérnöki hivatalok, a társulatokat államosították, vízgazdálkodási körzeteket alakítottak ki, majd 1953-ban ezeket is megszüntették, helyüket a vízügyi igazgatóságok vették át.

Rátérve az iratok sorsára, a Vízrajzi Intézet anyaga részben az 1952-ben felállított VITUKI-ba került, az iratok pedig a Magyar Országos Levéltárba. Ezek mennyisége 3.5 ifm-et tesz ki (1779-1924), a 18-20. szd. között készült térképek mennyisége pedig 11 ifm.

Kisebbséget az intézet irataiból levéltárunk is őriz, mégpedig az 1901 és 1948 közötti időszakból, összesen 1.44 ifm terjedelemben.

Nagy általánosságban is elmondhatjuk, hogy az iratanyag szétdarabolása nem szerencsés.

A források együtt kezelésére való törekvés következő láncszeme az Országos Vízügyi Hivatal 1968-as létrejötte, amely az 1953-ban felállított Országos Vízügyi Főigazgatóságból alakult meg.

A 23/1968. sz. OVH utasítás létrehozta a Vízügyi Dokumentációs és Tájékoztató Irodát, s úgy rendelkezett, hogy az iratokat is itt helyezték el. Aztán a következő lépésként 1975-ben magalakult a „Szaklevéltár Előkészítő Csoport”. Ezzel együtt megkezdődtek az első iratbegyűjtések.

Napjainkban ismét gyakran hallani az öntözésügy fontosságáról. Nos, szinte elsőként került sor az 1937:XX. t. c.-vel, az ú. n. öntözési törvénnyel felállított Országos Öntözésügyi Hivatal iratainak átvételére. Ezt az intézményt elsősorban a tiszántúli öntözési terv végrehajtása érdekében hozták létre. Nagy forrásértékkel bíró iratanyaga az előzmények miatt 1936-ig nyúlik vissza, mennyisége az intézmény 1949-es megszüntetéséig 22.82 ifm-ből áll.

Tovább haladva az eseményekben fontos megemlítenünk Dégen Imrének az OVH elnökének személyét is, hiszen ő azt az álláspontot képviselte, hogy az árvízi védekezést megkönnyítő iratokat, térképeket egy helyen kell elhelyezni, kezelni. A levéltár felállítására irányuló törekvéseit László Ferenc igazgatási főosztályvezető közreműködésével vitte sikerre az akkori

kulturális tárcánál. A miniszteri engedély 1977. február 17-én kelt. S ha már Dégen személyénél járunk, itt jegyezzük meg, hogy igen jelentős történeti értéket képviselő iratait szintén levéltárunk őrzi (21.38 ifm, 1936-1977).

A nálunk őrzött iratanyag struktúrája nagy vonalakban a következő rendszert követi.

A vízügyi, környezet- és természetvédelmi igazgatás központi szervei- és területi szervei, intézetek, társulatok, egyesületek, személyek iratai.

A vízügyi igazgatás központi szervére már említettük az Országos Öntözésügyi Hivatal példáját. Ugyancsak jelentős értéket képviselnek az Országos Vízépítési Igazgatóság 1899 és 1928 között keletkezett 6.92 ifm-t kitevő iratai is.

A területi szervek kapcsán említést érdemelnek a folyammérnöki hivatalok, melyek megszervezése 1871-ben kezdődött. Feladatai közé tartozott a hajóutak ellenőrzése, az állami folyószabályozások tervezése és kivitelezése, a védművek felügyelete, valamint a folyószabályozó és ármentesítő társulatok tevékenységének ellenőrzése.

Az egyes hivatalok hatáskörét folyószakaszonként határozták meg. 1873-ban számuk 23, s létezett még 3 kirendeltség is. A Nyiregyházi Folyammérnöki Hivatal 1944 és 1948 között keletkezett iratainak mennyisége 0.65 ifm.

Az ármentesítő társulatok közül az itt bemutatott kötetben szereplő Bereg megyeinek 1948-ból van egy kis mennyiségű iratanyaga (IX.36)

Levéltárunk legrégebbi darabja Győr 1598. visszavívását ábrázolja.

Legrégebbi térképünk Mikoviny Sámuel nevéhez fűződik, s Pozsony vármegyét ábrázolja. Bél Mátyás Notitiájának ország leírását Mikovinyi térképei teszik még szemléletesebbé.

Mérnöki rajzaink közül kiemelkednek Heppe Ágoston Szaniszlónak a Helytartótanács megbízásából 1780 körül készített rajzai.

Az előadás második részében egy olyan esemény ismertetésére kerül sor, amely remélem, hogy felkelti az itt megjelentek szíves figyelmét.

Az Alsószabolcsi Tiszai Ármentesítő és Belvízlevezető Társulat (1845-1948, 3.35 ifm) fondjában az 1848-as hadi események során fogságba esett horvát hadifoglyok sorsának további alakulására vonatkozó iratok is vannak. Hogyan és milyen megfontolásból kerültek a Tisza mellé ezek a hadifoglyok? Mielőtt válaszolnánk erre a kérdésre, röviden ismertetjük az előzményeket.

Jellasics támadása (1848. szeptember 11.) a pákozdi csata (szeptember 29.), majd a bán seregének üldözése során (a menekülők október 8-án lépték át az osztrák határt), még inkább Roth tábornok ozorai fegyverletételénél horvát és szerb etnikumú katonák estek fogságba, akiknek további sorsáról dönteni kellett.

Az egyik megoldást a László Károly tüzér hadnagy – később a Jobbparti Tiszaszabályozó Társulat mérnöke-, visszaemlékezésében olvashatjuk. Október 8-án kelt bejegyzésében

olvashatjuk, hogy „Ozorán pihentünk. Ezen a napon kísértetett el 8-9 ezer horvát hadifogoly a Hunyadi VI. és Zrínyi IV. század által hazájokba.”

Az itt elfogott tisztokra azonban más sors várt. Görgei visszaemlékezésében az „ozorai példa „ kapcsán azt olvashatjuk, hogy a tábornokokat és főtiszteket fegyveres kísérettel Pestre indították. Utóbb Pestről 324 foglyot bocsátottak haza Tapolcán és Nagykanizsán keresztül.

Még október elején Kőszegen szégyenünkre az is megtörtént, hogy Vas és Sopron megyei népfelkelők megtámadták a börtönt, ahol is 42 hadifoglyot két őket védő nemzetőrrel egyetemben lemészároltak. A szabadságharc bukása után még egy esetet vizsgált az osztrák hadbíróóság, nevezetesen az 1849-ben a délvidéki Fehértemplomnál történeteket. Feltételezhető, hogy mindkét esetben szerb etnikumú foglyokról volt szó. A Honvédelmi Bizottmány bizonyos foglyoknak a komáromi várból való áthelyezése kapcsán elrendeli, hogy a rác foglyokat az esztergomi fogházba, s nem a laktanyába kell vinni, mert ezek nem hadifoglyok, hanem elítélt rabok.

Visszatérve az alsószabolcsi társulat levéltárában lévő iratokból kihámozható tényekre, a társulat olyan kéréssel fordult a kormányhoz, hogy a folyamatban lévő szabályozási munkálatok folytatására hadi foglyok segítségét is igénybe vehessék. Ehhez a kormány hozzá is járult azzal a kikötéssel, hogy a foglyok „szükséges elhelyezéséről, őrzéséről, ... alkalmazásukról, egészségi és élelmezési állapotukról ... gondoskodjanak”. A rendeletben 1250 fő átadásáról esik szó.

Ennek ismeretében Drevenyák Ferenc és Frank Antal kormánybiztosok úgy intézkedtek, hogy a kormány által Miskolcra szállított foglyok közül egy 620 fős és egy 330 fős csoport Koller József társulati pénztárnok, illetve Eggert József segédmérnök vezetésével Szerencsig, illetőleg Tiszalucig jusson el október 29-én. A foglyok szállításához a szekereket és az őrzéshez a nemzetőröket az érintett községek biztosítsák.

Frank Antal kormánybiztos az érintett községek panaszára válaszolva kijelenti, hogy bár felsőbb utasítást még nem kapott, „mivel az idő mostoha, vagy a lakosok kételkedjenek, vagy a horvát foglyok szenyvedjenek, az ... eddig kiszolgáltatót kenyér, és hús részleteket együtt naponta és fejenként 5 pengő forintot számítva kifizettem”.

Általános irányelvként fogalmazódott meg az, hogy a foglyokat „katonai módon élelmeztessek” és szállásolják el. Számukra naponta fél font marhahúst és fél font kenyeret adjanak. Arra pedig különösen ügyeljenek, hogy „a gazdasszonyok, ahol a foglyok szállásoltatnak, azoknak az ételt jól főzzék meg, és a foglyok rendes étellel tartassanak.”

Az élelmezés költségét a társulati pénztárból fizették. A főzés árát a megye határozza meg, s azt a jövő évi adóból leszámítják. Egy elszámolás szerint a gyakorlatban ez azt jelentette, hogy a Tiszalökön beszállásolt 78 fogoly három napi ellátására a kenyér mellett 117 font húst fordítottak.

Az elhelyezés során törekedtek a megfelelő körülmények biztosítására. Drevenyák úgy rendelkezett, hogy „ne hogy ... a hadi foglyok a be állott idő viszontagságai miatt szenyvedni kényteleníttessenek, ... felelősségem alatt meghagyom, ... mi szerint a helységekben tanyázó” foglyokat a rendelet kézhez vételével egy időben a lakosságnál arányosan szállásolják be.

A mostoha időjárási viszonyok mellett többen megbetegedtek, számukra Tiszalökön állítottak fel kórházat. A betegek száma november 24-én 31 fő volt, addig a napig tizenegyen haltak meg. A jelentés szerint „a kórház szalmával, ágyakkal és tűzi fával jó darab időre el van látva”.

A Tisza szabályozásához rendelt foglyok további sorsára egy rövid utalást találtam, mely szerint egy részük Egerbe került, s ott őrizék őket tovább.

Végezetül álljon itt Kossuth Lajosnak, mint az Országos Honvédelmi Bizottmány elnökének Drevenyák Ferenchez az „Alsó Szabolcsi Tiszai osztály AI Elnökének” küldött rendeletéből egy rövid részlet:

„rendezze úgy a szállásolás ügyét, hogy azon horvát foglyok kellő arányba a lakosok közt felosztva helységenként katonai módon szállásoltassanak, mert az emberiség iránti kötelesség nem engedi, hogy illy időkben a hadi foglyok istállókban, csűrökben s etc. szállásoltassanak.

Kossuth emberséges véleménye 1849-ben az orosz beavatkozás után megváltozott.

Kisujszálláson való átutazása során hírért vette Kebeley százados „térparancsnoktól”, hogy az ott és „Túrkevén lévő 800 főből álló osztrák foglyok közül a horvátok makacs ellenmondások, minden tőlök megkívánandó dolgozásra”, kijelenti, hogy „akik az álladalom részére nem akarnak dolgozni, és ellen szegik magokat a rendeletnek, agyonn lövessenek!”

Köszönöm megtisztelő figyelmüket!

Kiss József Mihály